

što ukazuje na to da ovaj problem treba dodatno istraživati. Egzodusi su svakako izravno utjecali na gospodarske i društvene promjene te izmijenili kulturni identitet Istre.

Knjiga *Istra na raskrižju* predstavlja za svakog povjesničara koji se želi baviti demografijom jednu odskočnu dasku prema daljnjim istraživanjima povijesnih problematika koje nisu do sada na adekvatan način i u dovoljnoj mjeri bile obrađivane, a na koje autor i te kako skreće pažnju u svojem djelu. To se prije svega odnosi na ljudske gubitke i egzodus iz Istre nakon Drugoga svjetskog rata, što automatski povlači za sobom i “pitanje jama”, ali je također skrenuta pozornost i na nedovoljno istraživanje popisa istarskih Hrvata pred početak Drugoga svjetskog rata. Kako donosi zanimljive podatke koji nam daju još bolji uvid u društvene, političke i ekonomske promjene koje su Istru pogađale kroz stoljeća, ova knjiga predstavlja obaveznu literaturu za svakoga zaljubljenika u istarsku prošlost.

Nikša Minić

Antoni Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860-1907*, Kraków: Historia Iagellonica, 2010., 264 str.

Knjiga *Narodni preporod u Istri u razdoblju 1860. – 1907.* poljskoga povjesničara Antonija Cetnarowicza izvorno je napisana na poljskom jeziku i, u ovom trenutku, još nije prevedena na hrvatski. Objavljena je u nakladništvu “Historia Iagellonica”, u okviru biblioteke Povijesne studije XIX. stoljeća kao prvi dio opusa posvećenoga, kako sam autor kazuje, nadasve složenim događajima čiji je slijed doveo do buđenja nacionalne svijesti u Istri. Povijest Srednje i Jugoistočne Europe XIX. stoljeća zaokuplja Cetnarowiczevo povjesničarsko djelovanje, o čemu svjedoče knjige (između ostalih, kod nas objavljen *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb: Srednja Europa, 2006.) i brojni članci posvećeni upravo nacionalnoj problematici unutar Habsburške Monarhije, posebice hrvatski i slovenski narodni preporod.

Knjiga se proteže na 264 stranice i obuhvaća uvod, sedam poglavlja (od kojih je svako podijeljeno na nejednak broj potpoglavlja), prolog, slikovne dodatke, popis izvora i literature, sažetak napisan na njemačkom jeziku te

popis istarskih gradova i mjesta s ekvivalentom na talijanskom jeziku, kao i indeks osoba spomenutih u monografiji.

U uvodnom se dijelu (9-15) Cetnarowicz osvrće na problematiku proučavane teme koja zbog kompleksnosti povijesnih, gospodarskih, društvenih i etničkih odnosa na geografski vrlo malom području, kao i zbog raspršenosti izvora, predstavlja, kako sam kaže, svojevrsan historiografski i metodološki izazov. Uvod je poslužio i kao svojevrsno polje obračuna s nacionalnim historiografijama: talijanskom, jugoslavenskom, hrvatskom, ali i poljskom. Poljska historiografija gotovo da i ne poznaje problematiku narodnoga preporoda ovih prostora, osim kao crtice u opsežnijim radovima Henryka Wereszyckog, odnosno Henryka Batowskog, ili kroz udžbenički pristup Waclawa Felczaka, stoga se Cetnarowiczev rad može svrstati u pionirske u njegovoj državi. Autor završava uvod pregledom arhiva i zahvalom institucijama i pojedincima bez kojih rad na monografiji ne bi bio ostvaren.

Prvo poglavlje, "Istra u prvoj polovici XIX. stoljeća" (17-27) započinje kratkim pregledom političkih zbivanja u Istri od njezine podjele 1374. preko austrijske, kratkotrajne francuske te ponovne austrijske vlasti. Posebnu pozornost autor pridaje kompleksnosti etničkoga sastava stanovništva u Istri, kao i jezičnoj problematici, naglašavajući dominaciju talijanskoga entiteta. Početke nacionalnoga osvješćivanja Slavena u Istri Cetnarowicz povezuje s prodorom ilirske ideje 30-ih i 40-ih godina XIX. stoljeća, koju poluotokom širi svećenstvo, jedini predstavnik inteligencije proizišle iz slavenskoga naroda, osim malobrojnoga građanskoga sloja s područja Kastavštine i Krka. Ilirska je ideja širena iz "kovačnica" mlade inteligencije u obrazovnim centrima Rijeke, Zagreba, Gorice i Ljubljane. Kao početak talijansko-slavenskoga spora za pravo na Istru, autor ističe razdoblje nakon revolucionarne 1848., kada među talijanskim stanovništvom jača svijest o pripadnosti jednom *corpo nazionale* usred sve snažnijega pokreta *risorgimenta*.

U drugom poglavlju (29-47) naslovljenom "Nacionalni pokret Hrvata i Slovenaca početkom konstitucijskog razdoblja" Cetnarowicz progovara o snaženju talijanskoga iredentizma u Istri 1857. – 1861., utjelovljenoga u ličnostima Carla Combija, Tomasa Lucianija te Antonija Madonizze. Nakon povratka ustavnosti u Habsburšku Monarhiju 1860. napravljeni su prvi koraci u modernizaciji države. Stvorena je Markgrofovija Istra kao pogranično područje sa zasebnim područnim saborom u Poreču, koji s radom

započinje 1861. Na prvom zasjedanju Istarskoga pokrajinskog sabora birani su predstavnici u Carevinsko vijeće u Beču. Talijanska je većina prilikom pokušaja biranja predstavnika na glasačke listiće ispisala “nessuno”. Bio je to prvi javni prosvjed istarskih Talijana protiv austrijske vlasti i izraz njihovih težnji za priključenjem Istre novonastaloj Kraljevini Italiji. Prvi sabor, tzv. ničiji sabor (“Dieta del nessuno”) postavio je temelj za razvoj talijanske iredente u Istri. Istovremeno je virilistu Jurju Dobrili njegovim izborom za predstavnika u Carevinskom vijeću otvorio polje legitimnoga političkog djelovanja. Borba za jezičnu ravnopravnost dominantna je tema rasprava na zasjedanjima Sabora od samoga početka njegovoga rada 1861.

Privrženost slavenskoga življa habsburškoj kruni u vrijeme austrijsko-pruskoga rata 1866. uz istovremeni porast iredentističkih tendencija djelomično mijenja politiku Austrije prema nacionalnim stremljenjima slavenskih naroda, o čemu autor progovara u poglavlju “Nacionalni pokret u razdoblju rata 1866. i promjena državnog sustava” (49–64). Iako su izbori za pokrajinski sabor 1867. pokazali nedostatak “slavenskog duha” i omogućili novu pobjedu talijanskim liberalima i “nesunistima”, ta godina ipak označava svojevrsnu prekretnicu u organizaciji nacionalnoga preporoda. Naime, dolazi do otvaranja prve čitaonice u Kastvu. Čitaonice su postale prava središta organizacije narodnoga preporoda, a činjenica da su prve otvorene u liburnijskome dijelu, odnosno na sjeveroistoku poluotoka, svjedoči da se upravo ondje narodni preporod najbrže razvijao.

Zbog promjene habsburške politike i prihvaćanja dualističkoga koncepta u državi 1867., slavenski narodi strahuju za svoj suverenitet unutar monarhije reagirajući snaženjem panslavističkih i proruskih ideja. Istovremeno, zbog spora s Ugarskom oko Rijeke, na Kastavštini dolazi do “nacionalnih ispada” i vješanja slavenskih trobojnica po gradu. Jezik i dalje predstavlja glavni kamen spoticanja u Saboru. Za talijanski vladajući građanski sloj bilo kakav ustupak na tom polju predstavljao bi akceptiranje hrvatskoga, odnosno slovenskoga narodnog individualizma, a samim time i raspodjelu moći. Slavenski kler koji je predvodio narodni preporod stajao je kao prepreka u održanju političke i društvene dominacije Talijana u Istri. Međutim, istodobno su i talijanski liberali znali kako iskoristiti sporove oko svjetonazora i od njih učiniti moćno oružje u borbi protiv narodnoga preporoda. Koncem 60-ih godina XIX. stoljeća, usred porasta antiklerikalizma, povećani su napadi na Crkvu i svećenstvo, što dovodi do povlačenja biskupa Dobrile iz

Sabora 1868. U duhu antiklerikalizma donesen je i zakon o laicizaciji školstva koji je pokazao svu slabost slavenskih društvenih struktura. Nedostatak obrazovnoga kadra koji bi mogao preuzeti ulogu Crkve u poučavanju dovodi do nagloga opadanja broja hrvatskih i slovenskih škola u Istri.

Poglavlje “Sedamdesete godine XIX. stoljeća. Organizacija narodnog preporoda” (65-99) razmatra problematiku zamaha narodnoga preporoda. Ofenziva njemačkoga i talijanskoga liberalizma krajem 60-ih godina XIX. stoljeća potaknula je Hrvate i Slovence na mobilizaciju i efektivnije djelovanje. Inicijativom biskupa Dobrile i uz potporu biskupa Legata u Trstu 1869. biva pokrenut kalendar *Istran*, prvi periodik na hrvatskom jeziku u Istri. Dok je u prvom broju sveprisutna ideja jugoslavenstva, već drugi broj kalendara podliježe promjeni koncepta pisanja usred utjecaja nove, pravaške ideologije, koju je zastupala mlada generacija preporoditelja na čelu s Vjekoslavom Spinčićem i Matkom Laginjom. Ne mogavši prihvatiti novi ideološki profil kalendara, Dobrila se distancira od njegovoga izdavanja te u suradnji sa svojim bivšim učenicom, Slovincem Matijom Baštjanom, osniva *Našu slogu*, prvi časopis na hrvatskom jeziku koji je propagirao i koordinirao ideje i ciljeve narodnoga pokreta.

Početak 70-ih godina XIX. stoljeća narodni se pokret u Istri omasovljuje. Slovenski narod predvođen “mladoslovincima” radikalizira ideje preporoda organiziranjem “tabora”, odnosno velikih političkih skupova na otvorenom. Slijedeći slovenski primjer, prvi takav tabor realiziran je kraj sela Rubeši 1871. okupivši oko 8000 ljudi. Ideja taborovanja uz suradnju Hrvata i Slovenaca kulminira taborom u Dolini 1878.

Narodnim preporoditeljima postaje sve jasnije da bi pobjeda na izborima u kuriji seoskih općina postavila jak temelj osvješćivanju puka. Iako su i prije u mnogim okruzima izbori imali živ, konfrontacijski karakter, pravi žar izborne bitke za seoske općine očituje se pobjedom u Buzetu 1872. Na prvim neposrednim izborima u Carevinsko vijeće 1873. kao predstavnik kurije seoskih općina istočne Istre izabran je Dinko Vitezić.

Papinska je diplomacija bila vrlo dobro upućena u događaje na poluo-toku. Dobrila se obratio Svetoj stolici, kao i vladi u Beču, ističući potrebu osnivanja hrvatske gimnazije u Pazinu, no realizacija toga plana bila je odgođena zbog njegovih navodnih panslavističkih ideja.

Smjena generacija narodnih aktivista te odlučnija narodna borba tema je poglavlja “Istra osamdesetih godina XIX. stoljeća” (101-151). Nakon

smrti Jurja Dobrile sve je prisutniji glas trojce mladih aktivista pravaških svjetonazora: Vjekoslava Spinčića, Matka Laginje i Matka Mandića. Talijanska liberalna stranka dobiva novi impuls pokretanjem lista *L'Istria* koji stremi borbi protiv "slavenizacije" pozivajući se na istarski patriotizam, dok je glavni cilj Hrvatsko-slovenske narodne stranke preuzimanje lokalne vlasti. Porast broja hrvatskih pučkih škola u općinama i gradovima miješanoga etničkog sastava budi nemir među talijanskim stanovništvom. Jačanjem organizacijskih struktura vlast postupno prelazi u ruke preporoditelja. V. Spinčić pobjeđuje na izborima za Sabor 1882. u okrugu Kopar-Piran-Buzet, raste utjecaj Hrvatsko-slovenske narodne stranke i političkoga društva "Edinost" te je osnovan "Hrvatsko-slovenski klub Istarskog pokrajinskog sabora" čijim je statutom utvrđeno zajedničko djelovanje u obrani narodnih prava hrvatskoga i slovenskoga življa u Istri, kao i daljnji razvoj narodnih čitaonica.

Druga polovica 80-ih godina XIX. stoljeća donosi velik uspjeh. Zadobivenom većinom 1886. Hrvatsko-slovenska narodna stranka preuzima vlast (iako ne bez provokacija) u dvije najveće seoske općine u Istri, Buzetu i Pazinu. U liburnijskome dijelu Istre dolazi do pojave lokalnih separatizama koji nastaju tragom glasina o navodnoj prodaji Kastva Hrvatskoj, a manifestiraju se višekratnim demonstracijama protiv standardnoga hrvatskog jezika zahtijevajući uvođenje lokalnoga dijalekta kao službenoga.

U poglavlju "Devedesete godine XIX. stoljeća. Prolazna kriza u narodnoj borbi" (153-205) Cetnarowicz, oslanjajući se na policijska izvješća onog vremena, opisuje napetu atmosferu koja je pratila izbore za Carevinsko vijeće 1891. U vrijeme izborne kampanje i nakon samih izbora dolazi do vandalizama s objiju strana: uništavaju se vinogradi, pale sjenici, česti su fizički obračuni te optužbe i međusobna vrijeđanja. Iako pobjeda V. Spinčića te pobjeda M. Laginje na ponovljenim izborima bude velik entuzijazam među Hrvatima i Slovencima u Istri, kontroverze i različita stajališta hrvatskih i slovenskih političkih aktivista odmažu narodnoj borbi i snaže djelovanje zajedničkoga suparnika, talijanske liberalne stranke. Talijanski liberali sustavno razvijaju mrežu organizacija i društava poput "Lege nazionale" i "Pro patria" s ciljem daljnje talijanizacije poluotoka. Pod patronatom dr. Konrada Janežića, a kao protuteža talijanskim društvenim organizacijama, osnovana je 1893. "Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru" u Puli. Osim ovoga udruženja, devedesete godine donose i razvoj drugih kulturnih i društvenih organizacija: gospodarske zadruge na Krku, u Kastvu i Opatiji, zatim Istar-

ske vinarske zadruge u Puli, Posojilnice in branilnice u Podgradu, Istarske posujilnice u Pazinu i njezine podružnice u Puli.

Cetnarowicz u ovom poglavlju opisuje i posjet austrijskoga premijera poljske narodnosti Kazimira Badenija Istri 1896., stvarajući svojevrsnu poveznicu među hrvatskom i poljskom povijesnom zbiljom. Prilikom posjeta, Badeniju su uručene peticije (jedna od najvažnijih peticija bio je zahtjev za osnivanjem hrvatske gimnazije) i žalbe na jezičnu neravnopravnost od strane slavenskih zastupnika u Saboru i općinskih delegacija.

Na zasjedanju Sabora 1897. glavna se rasprava vodila oko promjene mjesta saborovanja zbog učestalih nasrtaja na slavenske zastupnike u Poreču te je krajem godine donesena i carska odluka o premještanju Sabora u Pulu. Separatističkom djelatnošću Ivana Krstića koji je prenosio ideju lokalnoga patriotizma, odnosno "istrijanstva", moguće je opravdati izborni poraz 1897. koji se dogodio nakon uvođenja nove, V. kurije s općim pravom glasa.

Dosežući svoj kraj, XIX. stoljeće relativno povoljno završava za Hrvatsko-slovensku narodnu stranku. Odlukom ministra von Thuna, u prosincu 1898. osnovana je Hrvatska gimnazija u Pazinu. Istoga je dana otvorena i Talijanska realna gimnazija koja je, bez sumnje, imala politički karakter.

Produbljivanje krize narodnoga pokreta u Istri na prijelazu stoljeća kulminira poražavajućim izbornim rezultatima u Carevinsko vijeće 1900./1901. Hrvatsko-slovenskoj narodnoj stranci bila je prijeko potrebna reorganizacija u borbi protiv krize, čemu je pridonijela i situacija u Hrvatskoj. Zbog otpora Ugarsko-hrvatskoj nagodbi i režimu bana Khuena Héderváryja, 1903. narodni se preporod pretvara u pravi masovni pokret koji je odjeknuo i u Istri.

Potreba za širenjem obrazovanja među pukom i osvješćivanja u narodnom duhu izrodila je inicijativu provođenja tzv. pučkih predavanja, uglavnom od strane hrvatskih ili slovenskih studenata.

Izborna se kampanja za Carevinsko vijeće 1907. odigravala u znaku razmimoilaženja i kritika ljevice unutar talijanske liberalne stranke, dok je Hrvatsko-slovenska narodna stranka pristupila pripremama s velikim optimizmom. Iako je već pripremna etapa obilovala nepravilnostima, izbori su okončani neočekivanom pobjedom Hrvatsko-slovenske narodne stranke. Tom pobjedom, koja se može shvatiti i kao pobjeda cijeloga narodnog pokreta u Istri, završava posljednje poglavlje naslovljeno "Istra početkom XX. stoljeća" (207-235).

U “Prologu” (237-240), posljednjem dijelu monografije, autor rezimira njezin sadržaj.

Antoni Cetnarowicz je knjigom *Narodni preporod u Istri u razdoblju 1860 – 1907.* zadužio hrvatsku, odnosno istarsku povijest. Obiljem građe sakupljene u arhivima i knjižnicama Hrvatske, Slovenije, Italije, Austrije i Vatikana oplemenio je povijest narodnoga preporoda te je približio poljskom čitateljstvu. Uvjereni smo da će nakon prijevoda i izdanja na hrvatskom jeziku Cetnarowiczewa monografija biti zapažena i postati nezaobilaznom i u hrvatskoj historiografiji.

Anna Maria Gumienna

Zlatan Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911. – 2011.*, Umag: Ogranak Matice hrvatske Umag, 2011., 245 str.

Iako su odredbe Državnog zakona o pučkim školama iz 1869. o nastavnom jeziku u školama bile sasvim jasne, u praksi je Pokrajinsko školsko vijeće za Istru često samovoljno, ne vodeći računa o nacionalnoj strukturi stanovništva, donosilo odluke o talijanskom kao nastavnom jeziku u većinskim, pa i izrazito većinskim hrvatskim mjestima. Mnoga su općinska vijeća bila u rukama talijanske stranke, koja je određivala nastavni jezik, što je Pokrajinsko školsko vijeće i prihvaćalo. Unatoč tome što je 1881. u Istri bilo gotovo $\frac{3}{4}$ hrvatskoga i slovenskoga stanovništva, pokrajinska je vlast bila u rukama talijanskih političara. Zlatan Varelija u svojoj knjizi *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911. – 2011.* nastoji rasvijetliti prilike u borbi za hrvatski jezik kao nastavni jezik u školama na Bujštini, naglašavajući da je jezik bio osnovni preduvjet i glavno sredstvo za razvijanje svijesti o nacionalnoj pripadnosti. Knjiga je podijeljena na pet poglavlja, s tim da zadnje poglavlje ima dva dijela.

Nakon “Riječi autora” slijedi poglavlje “Hrvatsko školstvo Bujštine do 1918. godine” (9-44), na početku kojega su prikazane političke prilike na Bujštini u 19. stoljeću. Autor naglašava činjenicu da šezdesetih godina 19. stoljeća polako započinje buđenje nacionalne svijesti, kako hrvatsko-slovenske, tako i talijanske, koja će jednim dijelom kulminirati iredentistič-